

ЦІНОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ (ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА)

Хомин І. П., к.е.н.; Кривий З. І., викладач

Тернопільський національний економічний університет

У статті обґрунтовуються шляхи удосконалення цінового механізму регулювання розвитку аграрного ринку України.

The paper justified the ways of improving price regulation mechanism of the agricultural market of Ukraine.

Постановка проблеми. Не дивлячись на те, що вітчизняна економіка відійшла від адміністративно-командних методів ціноутворення – основної причини того, що навіть при значному зростанні доходів населення, яке спостерігалось у кінці 80-90 рр. ХХ ст., попит на більшість товарів не задовольнявся, а стосовно деяких продовольчих перманентним був наростаючий дефіцит, перехід до фінансової концепції регулювання цін окресленої проблеми не вирішив.

Отож, зважаючи на те, що попри значне непропорційне щодо заробітної плати основних верств населення зростання цін, дійсний попит на продовольство не тільки не забезпечується, а навпаки, його споживання у розрахунку на одну особу за більшістю видів стало меншим від рівня 1990 р., проблемою, яка має певне наукове і практичне значення, є дослідження причин такої невідповідності й ролі в ньому ціноутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій засвідчує: хоч від А. Сміта [1], Д. Рікардо [2], К. Маркса [3], Дж. Мілля [4] і до сучасних учених проблема ціноутворення на товари, в тому числі й продовольчі, була й залишається стрижневою в економічних дослідженнях, доводиться констатувати, вслід за Дж. Гелбрейтом³: „Ні в одному іншому розділі настільки не очевидні протиріччя, ніде логічні неув'язки не викликають такої нудьги, як у теорії цін ..., і ні в одному з інших розділів перевірка фактами виявляється настільки плідотною для виявлення істини” [5, 162].

Постановка завдання. Прагнення здійснити „перевірку фактами” причин того, що на практиці виникли розбіжності між теоретичними канонами щодо формування цін у ринковій економіці і їхніми фактичними значеннями на продовольчі товари, обумовило мету даної статті та визначило її завдання як аналіз фактографічного матеріалу про показники, що є системоутворюючими у ціноутворенні на продовольчому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія ціноутворення в індустріальному суспільстві ґрунтується на сучасних відмінностях ринку від того періоду – початку ХХІ ст. – коли А. Маршалл обґрунтував свій знаменитий „хрест” як точки перетину кривих, що описують взаємодію пропозиції й попиту, у якій виникає їхня рівновага, тобто ціна попиту дорівнює ціні пропозиції [6, 354-355]. Адже на відміну від згаданого періоду, в якому на ринку

³ Гелбрейт Дж. у 1940 –1943 гг. был членом администрации Рузвельта, отвечая за вопросы цен в Бюро по контролю за ценами [5, 15].

діяло багато дрібних фірм, і таке ідеальне співвідношення могло виникати спонтанно, бо сила впливу кожної з них на ринок, як зауважив Дж. Гелбрейт, на типовому ринку індустріальної системи існує тільки жменька продавців. Зокрема, у США внутрішній ринок автомобілів поділений між чотирма фірмами, причому три панують на ньому. Такою ж є кількість пануючих фірм на ринку первинного алюмінію, міді, гуми, сигарет, мила та миючих засобів, віскі, важких електроприводів, конструкційної сталі, жерстяних банок, електронних обчислювальних пристосувань, авіаційних моторів, цукру, сухого печива, чавуну, заліза, жерсті, вантажних автомобілів і розмаїття інших товарів. Тобто, ринок є олігопольним [5, 163].

Стосовно вітчизняного ринку промислової продукції, на наш погляд, можна стверджувати те саме, звісно з поправкою на рівень як обсягів виробництва, так і його концентрації. При цьому найбільш дотичним до теми статті є становище на ринку сільськогосподарської техніки, нафтопродуктів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, де ситуація щодо цін складається незмінно упродовж 1991 – 2011 рр. цілком у відповідності з висновком цього вченого щодо США: „Коли говорять про олігополіста, мається на увазі, що при встановленні цін він почасти користується владою, властивою монополії, і почасти відчуває обмеження, що накладаються конкуренцією, ... можлива, хоч і рідко, таємна змова з метою встановлення ціни, найбільш підходящої для всіх фірм галузі” [5, 163].

У той же час ситуація на ринку сільськогосподарської продукції продовжує залишатись такою, якою вона була у країнах ринкової економіки на початку XX ст.: ні окрема особа, ні підприємство не мають сили для того, аби здійснювати вплив на відповідний ринок сировини для переробної промисловості. Але вже на ринку продовольства становище є кардинально протилежним (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння динаміки цін на сільськогосподарську продукцію, продовольство та матеріально-технічні ресурси за 2000-2011 роки (відсотків до попереднього року)

Індекси цін реалізації	Роки								
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Кумулятивний індекс 2005-2011 рр.
Сільськогосподарської продукції	155,8	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4	130,0	113,6	264,8
Промислової продукції	120,8	116,7	109,6	119,5	135,5	106,5	120,9	119,0	317,2
Інвестицій в основний капітал	117,7	120,7	113,0	116,0	127,0	111,3	113,4	113,7	288,3
Будівельно-монтажних робіт	118,0	125,6	123,5	123,1	135,3	113,3	115,8	119,4	397,8

Джерело: Україна у цифрах 2011. Статистичний збірник. – К., 2012. – С. 50.

Відтак маємо парадокс: спроби втримати помірні ціни приводить до їхнього „сплеску” (див. 2007 рік – 138,0; 2010 – 130,0 відсотків), а кумулятивний індекс їхнього зростання за 2005 – 2011 роки виявився неспівмірним, причому, як завжди, не на користь аграрного сектору, оскільки ціни промислової продукції випереджали зростання їх на сільськогосподарську у 1,2 разу. Таким чином вже наявний семикратний диспаритет [7, 8] тут далі посилюється.

Так, на ринку аграрної продукції лише в окремі роки (2003 та 2007) ціни зростали у відповідності з динамікою витрат сільськогосподарських підприємств на придбання матеріально-технічних ресурсів. Якщо ж унаслідок сприятливих погодних умов пропозиція зростає, то ціни на сільськогосподарську продукцію відразу знижуються, а інколи – як це було у 2002 р., – навіть стають меншими від попереднього року, не дивлячись на те, що вони мали би збільшуватись хоча б у відповідності з індексом інфляції.

На ринку ж продовольства та матеріально-технічних ресурсів таких коливань немає і ціни тут не корелюють з динамікою закупівельних цін на сільськогосподарську сировину, а стабільно зростають. В результаті диспаритет цін не тільки не згладжується, а навпаки – збільшується. Приміром, у 2000-2005 рр. диспаритет цін міжгалузевого обміну сільськогосподарської й промислової продукції становив 1 до 5, а зараз 1 до 7 [7, 8].

Саме така невідповідність ціноутворення, коли на засоби виробництва для аграрного сектору економіки ціни є олігопольними, як і на продовольство, але це не розповсюджується на сільськогосподарські підприємства, котрі формують ціни на власну продукцію в умовах жорсткої конкуренції, якраз і є причиною того, що перманентний дефіцит продовольства, сформований в надрах адміністративно-командного способу регулювання виробництва, продовжує залишатись хронічним явищем в умовах ринкових відносин. Адже протилежна дія векторів цін виробників промислової продукції та закупівельних цін переробних підприємств зумовлює те, що основний чинник стимулювання діяльності сільськогосподарських підприємств – прибуток – не діє. В результаті замість нарощування обсягів виробництва з метою максимізації прибутку, сільськогосподарські підприємства вимушені його згортати, оскільки витрати діяльності тут не завжди покриваються доходами, або ж рентабельність є надто мізерною, аби можна було забезпечити вкладення більш-менш суттєвої маси капіталу у їхній розвиток (табл. 2).

Таблиця 2

**Фінансові результати та рівень рентабельності діяльності
сільськогосподарських підприємств за 2000-2010 роки**

Показники	Роки						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Фінансові результати, млн. грн.	-121,4	1253,2	630,4	4168,9	5462,8	7120,0	12750,5
Рівень рентабельності, %	-1,0	6,8	2,8	15,6	13,4	13,8	21,1

Джерело: *Сільське господарство України 2008. – К., 2009. – С. 52. Сільське господарство 2010. – К., 2011. – С. 52.*

Приміром, упродовж 2000-2006 рр. маса прибутку на сільськогосподарських підприємствах лише у 2001 р. перевищувала 2 млрд. грн., що теж не

може вважатись оптимальною сумою такого джерела формування їхнього власного капіталу, особливо з огляду на те, що при цьому третина господарств є хронічно збитковою, а рівень рентабельності у прибуткових був набагато нижчим від оптимального, який мав би становити 30-35 відсотків. Але у наступні роки навіть такий рівень прибутковості, як і маса прибутку, вже не забезпечувались. Винятком є 2007 р., але це не означає перелому, бо збільшення прибутку до 4,2 млрд. грн., відтак рівня рентабельності, відбулось за рахунок рослинництва, зокрема, цукрових буряків.

У висліді маємо стійку тенденцію зниження темпів виробництва сільськогосподарської продукції та особливо поголів'я тварин, хоч попит на вироблені з тваринницької сировини продовольчі товари є найменш забезпеченим (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції, зміни поголів'я тварин та споживання окремих продуктів харчування за 2000-2011 роки

Індекси	До попереднього року			Довідково: споживання на одну особу		
	2000	2005	2011	Види продовольства	Раціональна норма, кг	Спожито у 2011 р., кг
Валової продукції	1,10	1,00	0,98	М'ясо	75	75,51
Поголів'я тварин, у тому числі:						
ВРХ, усього	1,0	0,94	0,98	Молоко	370	205
з них корів	0,99	0,93	0,98	Яйця (шт.)	275	310
свиней	1,09	1,09	0,93	х	х	х

Джерело: Україна в цифрах 2011 р. – К., 2011. – С. 84, 99; Сільське господарство України 2010. – К., 2011. – С. 158.

При цьому треба врахувати, що значну частку споживання за наведеними видами продукції, окрім імпорту, забезпечують особисті підсобні домогосподарства населення, що з позицій ціноутворення виглядає на перший погляд нібито алогічно, особливо якщо зважити на нижчі закупівельні ціни на продукцію цих господарств, відсутність стосовно них цільових дотацій з бюджету для стимулювання збільшення поголів'я корів хоча б на тому рівні, який мають сільськогосподарські підприємства.

Звісно, це певною мірою позначається на виробництві, оскільки відсутність економічної заінтересованості не сприяє нарощуванню його обсягів, безвідносно до того, хто це здійснює. Тому-то і в особистих підсобних домогосподарствах населення приріст виробництва сільськогосподарської продукції спочатку зупинився, а починаючи з 2005 р. воно навіть скорочується. Зокрема, починаючи з 2002 р., темпи приросту продукції рослинництва й тваринництва почали знижуватись, а з 2003 р. намітилась тенденція скорочення загальних обсягів її виробництва.

Але треба зважити на те, що основною метою виробництва в особистих підсобних домогосподарствах населення є забезпечення продуктами харчування членів власної сім'ї. Тільки надлишки виробленої продукції тут стають товарною. Саме в цьому полягає основна відмінність щодо ставлення до ви-

робленої продукції на сільськогосподарських підприємствах та в особистих підсобних домогосподарствах населення, яке непрямо впливає на рівень цін: на перших основною метою є виробництво товарної продукції. У других першорядним є забезпечення власних потреб у продуктах харчування, а товарна продукція тут розглядається як джерело побічних неосновних доходів.

До того ж, за такою продукцією, як молоко, яйця, птиця є досить суттєві сезонні коливання щодо обсягів виробництва в особистих підсобних домогосподарствах населення у весняно-літній, та осінньо-зимовий періоди і тому близько 30 відсотків виробленого тут м'яса й молока, а також більше 50 відсотків яєць постачається на ринок, не зважаючи, що з позицій окупності витрат це суперечить економічним законам. Проте психологічний чинник⁴, як і те, що тут не калькулюється собівартість виробленої продукції, дає можливість особистим підсобним господарством наразі бути головним виробником, перш за все тваринницької продукції (крім яєць), а також картоплі, овочів, плодів і ягід.

І хоч загалом особисті підсобні господарства населення продовжують виробляти поки що майже 60 відсотків валової продукції сільського господарства, що з позицій цінового фактора виглядає нібито й нелогічним, так не може тривати безкінечно, оскільки демографічні процеси на селі та урбанізація неминуче призведуть до зменшення виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних домогосподарствах населення⁵. Тому не існує жодної дилеми щодо подальшого розвитку аграрного виробництва, як це іноді проголошується на основі динаміки обсягів валової продукції за категоріями господарств, а висновок має бути однозначним: поряд із всілякою підтримкою особистих підсобних господарств, оскільки їх потенціал ще не вичерпаний, прорив на ринку продовольства у напрямі досягнення науково обґрунтованих раціональних норм споживання – верхньої межі дійсного попиту громадян держави – можливий за умови суттєвого нарощування виробництва продукції на сільськогосподарських підприємствах. Бо не дивлячись на те, що особисті підсобні господарства населення після 1990 р. стрімко наростили виробництво продукції, особливо тваринницької, так і не вдалось вийти на уже досягнутий у минулому рівень і загалом виробництво майже всіх видів продукції сільського господарства є меншим, ніж у 90-ті роки ХХ ст.

У першу чергу поки що недосяжними є показники 1990 р. щодо виробництва молока і м'яса, де невідповідність цін і собівартості є найбільшою. Приміром, виробництво соняшнику перевищило рубіж 1990 р. і його обсяги далі зростають, що підтверджує тезу про головну роль у стимулюванні цінового чинни-

⁴ Сама назва „підсобне господарство” означає, що воно має другорядне, допоміжне значення.

⁵ Ціни на продукцію цих господарств, зазвичай, є нижчими, ніж на ідентичну, вироблену на сільськогосподарських підприємствах. Особливо значним є розрив у закупівельних цінах на молоко: селяни вимушені продавати його, як правило, посередникам, бо прямі зв'язки з молокопереробними підприємствами не налагоджені, відтак ціни на таку продукцію для них є нижчими на 40-50 відсотків проти тих, які виплачуються сільськогосподарським підприємствам. Такою ж є ситуація щодо реалізації великої рогатої худоби, свиней.

Окрім того, особисті господарства населення не отримують жодних дотацій, на відміну від сільськогосподарських підприємств, які фінансуються за цільовими програмами розвитку тваринництва.

ка, адже за цим видом продукції (як і ріпаком) окупність витрат сільськогосподарських підприємств упродовж 2000-2011 рр. була найвищою (табл. 4).

Таблиця 4

**Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції
за 1990-2011 роки, тис. т**

Показники	Роки						2011 р. до 1990р. %
	1990	1995	2000	2005	2007	2011	
Зернові культури	51009	33930	24459	38016	29295	56747	111,2
Цукрові буряки (фабричні)	44264	29650	13199	15468	16978	18740	42,3
Соняшник	2571	2860	3457	4706	4174	8671	337,3
Картопля	16732	14729	19838	19462	19102	24248	144,9
Овочі	6666	5880	5821	7295	6835	9833	147,5
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	4858	2294	1663	1597	1912	2144	44,1
Молоко	24500	17300	12658	13714	12262	11086	45,2
Яйця, млн. шт.	16287	9404	8809	13046	14063	18690	114,8

Джерело: Україна в цифрах у 2001 році / Короткий статистичний довідник/Держкомстат України. За ред. О. Г. Осауленка. Відповідальний за випуск В.А. Голошко. – К.: Техніка, 2002. – 262 с. – С. 100, 104; Україна в цифрах у 2011р.- К., 2011. – С. 94, 101.

Стосовно ж картоплі й овочів, то видима суперечність з цією тезою (рівень рентабельності їхнього виробництва, зазвичай, не перевищує 5 відсотків, лише у вкрай неурожайні для цих культур роки він дещо більший) пояснюється тим, що воно зосереджене майже винятково в особистих підсобних домогосподарствах населення (картоплі – більше 98 відсотків, овочів – близько 90 відсотків). Тому вади ціноутворення тут поки що не справляють надто негативного впливу на обсяги виробництва цих видів сільськогосподарської продукції, як це сталося щодо більшості інших, де питома вага особистих домогосподарств населення не є вирішальною.

Висновки. Зі сказаного, логічно витікають наступні висновки. Для вирішення проблеми диспаритету цін на продовольчому ринку насамперед мають бути усунуті наявні перекося у формуванні цін міжгалузевого обміну. Бо „перевірка фактами” переконує, що саме т. зв. „ножиці цін” на промислові товари й сільськогосподарську сировину, особливо коли це стає надмірним, як це сталося зараз – диспаритет цін є 7-ми кратним, – призводять до скорочення виробництва насамперед найбільш матеріалоємної продукції, тобто, тваринницької. У свою чергу, це за принципом бумеранга вдаряє по ефективності рослинництва, де замість органічних добрив доводиться закуповувати значно дорожчі – в перерахунку на еквівалент, – мінеральні добрива. А через невідповідність цін витратам виробництва, придбати їх у необхідній кількості не можна через брак на цього коштів, тому внесення у ґрунт мінеральних добрив теж зменшується.

Відтак ніяк не вдається вибратись із магічного кола низької урожайності сільськогосподарських культур, а як наслідок – недостатнього рівня годівлі тварин та їх невисокої продуктивності, отже й вирішити проблему спочатку досягнення рівня виробництва, який був у 90-х роках ХХ ст., а далі його

нарощування з метою забезпечення дійсного попиту населення України на продовольство.

Вирішити цю проблему можна, на наш погляд, тільки за умови кардинальної зміни підходів до фінансового регулювання ціноутворення, бо ніякими частковими заходами у вигляді податкових пільг за податком на додану вартість, окремих бюджетних програм, які до того ж не всім товаровиробникам доступні, а тим більше адміністративних обмежень на кшталт заборони експорту зерна, імпорту м'яса тощо, як свідчить „перевірка фактами”, тобто, аналіз системоутворюючих показників формування цін на продовольчому ринку, цього зробити не можна.

Водночас розглянута у статті проблема досить різнопланова, тому подальші її дослідження є перспективними.

Список використаних джерел:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов /А. Смит; [пер. с англ.; предисл. В. С. Афанасьева]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
2. Риккардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное /Д. Риккардо; [пер. с англ.; предисл. П. Н. Клюкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
3. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. (Пер. И.И. Скворцова-Степанова). Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. – М.: Политиздат, 1978. – 907 с.
4. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии /Дж. С. Милль; [пер. с англ.; биограф. очерк. М. И. Туган-Барановского]. – М.: Эксмо, 2007. – 1040с.
5. Гэлбрейт Джон Кеннет. Новое индустриальное общество. Избранное /Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
6. Маршалл А. Основы экономической науки /А. Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнса; пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера]. – М.: Эксмо, 2008. – 832 с.
7. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період. – К.: ННЦ „ІАЕ” УААН, 2008. – 100 с.

Рецензент: д.е. н., професор Крупка Я.Д.

УДК 330.341.1

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ АПК ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Чаплінський В.Р., аспірант

Подільський державний аграрно-технічний університет

Досліджено інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств Хмельницької області, обґрунтовано напрями інноваційного розвитку галузі сільського господарства регіону.

Investigated innovative activity farms Khmelnytsky reasonably directions of innovative development of agriculture in the region.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день гостро стоїть питання про конкурентну здатність аграрних підприємств, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Головною причиною малоефективного, не конкурентоздатного виробництва є застарілий машинно-тракторний парк галузі, постійне зростання цін на паливо-мастильні матеріали, недосконалі кредитно-